

Shahid Bahonar
University of Kerman

Reflection of Linguistic Elements of Popular Culture of Iran and Pakistan in the Poetry of Simin Behbahani and Parveen Shakir *

Ali Ahmad Shirazi¹ , Reza Chehrehgani² , Muhammad Iqbal Shahid³

Abstract

1. Introduction

One of the ways to enrich the content of poetry is to use the cultural supports that have existed in Persian poetry for a long time. The range of cultural supports used in Persian poetry is very wide and includes references to the Qur'an and Hadith and use of various scientific terms. Based on this and considering the use of these cultural supports in poetry, which are often used in the form of innovative spiritual arrays, especially allusions, it can be said that they have always been one of the sources of nutrition for poetry and literature.

Since Persian and Urdu poetry has always had a close connection with popular culture from ancient times to modern times, there are many evidences of referring to the elements of popular culture, especially its linguistic elements.

According to the above explanation, this research using the descriptive-analytical method has tried to compare and analyze the role and function of the most important linguistic elements of culture and popular literature in the poetry of Simin Behbahani and Parveen Shakir with the approach of comparative literature.

* Article history:

Received 24 July 2023

Received in revised form 27 February 2023

Journal of Comparative Literature

Year 15, No. 28, spring and summer 2023

Accepted 08 April 2023

Published online: 16 September 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Ph.D. in Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: aliahmadshirazi@gmail.com
2. **Corresponding author:** Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: Cherhrehgani@hum.ikiu.ac.ir
3. Professor of the Department of Persian Language and Literature, GC University. Lahore, Pakistan. Email: chairperson.per@gcu.edu.pk

2.Methodology

This article is a theoretical research that, with the approach of comparative literature, has tried to analyze and compare the reflection of the linguistic elements of popular culture in the poetry of two contemporary Persian and Urdu poets (Simin Behbahani and Parveen Shaker).

3.Discussion

Poets use cultural supports and lived or learned experiences to strengthen the content of their poems. Undoubtedly, popular culture and literature is one of the most widely used spiritual fountains of official literature. Customs, traditions, beliefs, parables and allusions, stories and legends, etc., are elements of popular culture that can be divided into two parts, linguistic and non-linguistic. Linguistic elements; It includes interpretations, idioms, allusions, insults, proverbs and proverbs, stories and legends and everything that is created with the tool of language. Simin Behbahani and Parveen Shakir are among the well-known female poets in contemporary Persian and Urdu literature who have been influenced by the foundations and elements of folk culture and literature in their poems and have reflected them artistically in their poetry.

culture in dictionaries means "a collection of customs and traditions." The collection of sciences, knowledge and arts of a nation". (Moin, 1384: 1176) and also "a complex general phenomenon of manners, customs, thought, art and way of life that is formed during the historical experience of peoples and can be transferred to the next generations" (Anvari, 1381 : 5346) came and said in a clearer definition:

"Culture... is the collection of spiritual heritage of a people, whether it is the product of their intellect and understanding or the offspring of their taste and emotion." (Mahjub, 2016: 36)

In a more comprehensive definition, culture is referred to "all the material and spiritual institutions in which a human being is born, raised and has a personality." (Velayati, 2010: 19)

From the point of view of some researchers, culture is divided into two main parts: material and immaterial (spiritual), and from another point of view, some researchers have divided culture into the official culture and popular culture. material culture, tangible cultural

elements; Such as architecture, it includes clothes, tools, etc., and non-material or spiritual culture includes the intangible parts of culture; It refers to beliefs and beliefs, proverbs and allusions, stories and legends, etc. (Chehrehani, 2015 A: 93) As can be seen, the linguistic elements of culture are placed under spiritual culture. The meaning of official culture is a set of cultural elements that are not only reserved for the masses and are also accepted among the elites. From another point of view, Culture can be considered to mean art or at least a source and watering hole for art, because noble, official and elitist art can be more enriched by hanging on the sources of popular culture. (Hall, 2013: 696)

In all societies, language is considered the main axis of culture, and since literature is also an application of language, popular culture, which is transmitted orally from one generation to another in different societies, has an inseparable connection with popular literature. (Chehrehani, 2015 B: 3) One of the valid divisions for the constituent elements of popular culture, along with material and spiritual elements or healthy and unhealthy elements, is their division into linguistic and non-linguistic elements. The meaning of linguistic elements is that part of cultural elements that is created on the basis or with the tools of language and includes expressions, terms, allusions, songs and lullabies, work songs, parables and proverbs, stories and legends, etc. and researchers sometimes refer to it as oral literature. (Mirsadeghi, 1998: 12) According to what was said, popular literature is considered a sub-branch of popular culture. Comparative literature, which continued and followed the slogan of "world literature" of the romantics in Europe and started by collecting and comparing the stories and legends of the nations of Asia and the Middle East, "speaks of the research on the relations between the literature of the nations and the different peoples of the world." (ZarrinKub, 1982: 125) The method of comparative literature in the French school is "examining the historical relations of national literature with the literature of other nations written in a language other than the language of that country". (Ghunaymi Hilal, 2014: 7) Research in comparative literature introduces us to other nations and their similarities and differences with each other and their literary or cultural influences. Various topics are included under comparative literature, one of which is folk culture and literature. The importance of this approach lies in the fact that it helps to know the true mood, habits and way of thinking and living of

the people of a region and to get to know more about the real face of a nation. For this purpose and to know more precisely the cultural similarities and differences between the nations of Iran and Pakistan, this research has investigated the issue of using language elements of culture and folk literature in the poetry of Simin Behbahani and Parveen Shakir.

3. Conclusion

The research findings show that the two mentioned poets have used the linguistic elements of popular culture in a wide way, considering their gender and female perspective, which is due to the affinities and historical, religious, cultural, etc. links between the two Iranian societies. And Pakistani and the two languages Persian and Urdu, regardless of the existing differences, have many similarities.

As seen, Simin Behbahani, a contemporary Iranian poet, and Parveen Shakir, a contemporary Pakistani poet, have benefited from the linguistic elements of popular culture, both in the production and creation of the theme, and in strengthening the meaning and enriching the content of the poem, and in the direction of inducing better meaning and its greater impact. Among the linguistic elements of popular culture reflected in the poetry of two Urdu and Persian poets, one can find many common elements including words, interpretations, idioms, ironies, proverbs, common stories, legends, etc. Poets have adapted the popular culture of their people and used it correctly in their artistic creations. What attracts the most attention in this matter is the great verbal and semantic similarity between the proverbs and allusions of the two nations, which is due to the ancient connection of the Urdu language and literature with Persian language and literature, and more importantly, the historical influence of Persian culture and literature in the Indian subcontinent. Especially Pakistan tells that in addition to many similarities in meaning and theme, sometimes the words of Urdu proverbs are very similar to the Persian equivalent and sometimes the same; Like the proverb " If the world is washed

away, he is still asleep" in Urdu language, only the word "water" has been changed to "flood"; However, among the types of linguistic elements of popular culture used in the poetry of the two selected poets, the reference to legendary stories is less frequent.

In addition to the mentioned commonalities and similarities, differences can also be identified in the use of linguistic elements of popular culture in the poetry of the two poets; Including all kinds of explicit insults and sarcasm and children's game songs; Such as Jom Jomak, Atal Matal Tutule, Tab Tab Hambazi, etc., which are common in the Persian-speaking community of Iran, are abundantly seen in Behbahani's poetry. Still, this type of linguistic element does not exist in Parvin Shakir's poetry. In addition to that, the lullaby is also a subject of which there is an example in Behbahani's poem; But in Shakir's poetry, although a poet has the experience of motherhood, it is not seen. Since Parvin Shakir is fully familiar with contemporary Persian poetry and is known as the only translator of Forough Farrokhzad's poetry in the Urdu language, and due to the feminine perspective that dominates the poetry of the two selected poets and their belonging to the space of neo-classical poetry (in Persian language and Urdu) it is expected that Shakir was influenced by Simin Behbahani's poetry; However, based on the findings of this research, apart from the existence of some similarities between the elements of general culture used in the poetry of both poets, the obvious influence of this Urdu language poet on the poetry of Simin Behbahani cannot be proven.

Keywords: comparative literature, popular literature, Iranian poetry, Pakistani poetry, Simin Behbahani, Parveen Shakir.

References [In Persian and Urdu]:

Abedi, K. (2000). *Ghazal song*. Tehran: Ketab Nader Publications. (in persian)

- Abu Mahbub, A. (2008). *Maple green cradle*. Second Edition. Tehran: Sales. (in persian)
- Anvari, H (supervised). (2002). *Great speech culture*. Tehran: Sokhan. (in persian)
- Anvari, H (supervised). (2004). *The culture of speech irony*. Tehran: Sokhan. (in persian)
- Asadi Firouzabadi, M. (2013). The function of elements of popular culture in the poems of the Third Brotherhood. *Interpretation and analysis of Persian language and literature texts (Dehkhoda)*. Karaj: 6(21). 201-229. (in persian)
- Atash soda, M. (2015). Vernacular language in Hafez's sonnet. *Academy letter*. Tehran: 8(3). 85-112. (in persian)
- Azar, A. (2016). *Iranian literature in world literature*. Fifth Edition. Tehran: Sokhan.(in persian)
- Behbahani, S. (1988). *Excerpts of poems*. First Edition. Tehran: Morvarid. (in persian)
- Behbahani, S. (2003). *Collected Poems*. Tehran: Negah. (in persian)
- Behbahani, S. (2014). *Collected Poems*. The second office. Tehran: Negah. (in persian)
- Chehrehgani Borchaluei, R. (2014). *From the eastern larynx*. Second Edition. Tehran: Hazara Qoqnu. (in persian)
- Chehrehgani, R. (2015b). Reflection of climatic elements in Tangsir's novel. *Specialized Quarterly Journal of Persian Gulf Studies*. 3(7). 90-103. (in persian)
- Chehrehgani, R. (2016A). Analysis of the manifestations of resistance in the folk literature of Persian speaking countries. *Persian Language and Literature Research*. 43. 141-188. (in persian)
- Darvishian, A., & Khandan, R. (1999). *The culture of legends of Iranian people*. Vol 1. Third edition. Tehran: Ketab and Farhang. (in persian)
- Dehbashi, A. (2013). Chronology of Simin Behbahani's life. *Bukhara* .101. 90-98. (in persian)

- Dehkhoda, A. (1984). *Proverbs and decrees*. Fifth Edition. Tehran: Sepehr Printing House. (in persian)
- Dehkhoda, A. (1998). *Dehkhoda dictionary*. Second Edition. Tehran: Institute of Publishing and Printing, University of Tehran. (in persian)
- Ghafourian, M., & Shirazi, A. (2019). *Comparative study of Persian proverbs (Mazandarani dialect and Urdu language)*. Qazvin: Sayehgostar. (in persian)
- Ghunaymi Hilal, M. (2013). *Lily and Majnoon in Persian and Arabic literature*. Tehran: Ney Publishing. (in persian)
- Hafez, S. (2017). *Divan-e-Hafez*. From the version of Mohammad Qazvini and Qasim Ghani. Qom: Osveh. (in persian)
- Hall, J. (2012). "Culture". In William Outhwaite and Tom Buttamore. *Social science culture of the 20th century*. Translated by Hasan Chavoshian, Tehran: Ney Publishing. (in persian)
- Jabareh Naseru, A. & Ruqiyeh, P. (2016). The position of women in the popular culture of Jahrom city. *Public culture and literature*. 5(18). 131-152. (in persian)
- Jalili, B. (2011). *Standard Urdu (idioms of Urdu language)*. Delhi: National Council for the Promotion of Urdu Language and School Jamia New Delhi Limited. (in Urdu)
- Khalatbari Limaki, M. (2006). The range of popular culture. *The whisper of culture*. 1(1). 17-33. (in persian)
- Mahjoub, M. (2007). *Iranian folk literature*. by the efforts of Hasan Zulfaghari. Third Edition. Tehran: Cheshme. (in persian)
- Mirsadeghi, J. (1998). *Dictionary of the art of story writing*. Tehran: Ketab e Naz. (in persian)
- Moin, M. (2005). *Moin dictionary*. Tehran: Edna & Ketab e rah e no. (in persian)
- Serhendi, W. (1974). *Comprehensive Urdu Dictionary*. Lahore: Knowledge Library. (in Urdu)
- Serhendi, W. (1986). *Comprehensive Proverbs*. Islamabad: Moqtada National Language. (in Urdu)

- Seyyedani, F. (2012). Story, narrative structure and popular culture (looking at women, fertility and water in Leri's stories). *Cultural studies and communication*. Vol 9, N 30. 73-101. (in persian)
- Shadkhast, M. (2005). *In Khlot Roshan for theories and statements in contemporary poetry (from Nima to today)*. First Edition. Tehran: Ataei. (in persian)
- Shah, B. (2020). What importance is there in children's literature. *Quarterly Urdu Research Journal*. Biharpol. 23. 45-61. (in Urdu)
- Sharifian, M., & Chehrehgani Borchaloei, R. (2011). History and geography in the poetry of Afghanistan's stability. *Literary History*. 68. 183-198. (in persian)
- Soroush, S., & Shahryar Naqvi, S. (1994). Urdu-Persian culture. First Edition. Isfahan: Isfahan University Press. (in persian)
- Tamim Dari, A. (2011). *popular culture*. Tehran: Mahkame. (in persian)
- Velayati, A. (2010). *Islamic culture and civilization*. Tehran: Education publishing office. (in persian)
- Yousefi Zirabi, F. (2014). *Women in popular culture of Mazandaran people*. Mazandaran: Seflin. (in persian)
- Zarrinkub, A. (1982). *literary criticism*. Vol 1. Third Edition. Tehran: Amir Kabir. (in persian)
- Khanqah, A., & Hassanzadeh, A. (2002). Football and the individuality of cultures. *Social science letter*. 19. 105-123. (in persian)
- Shakir, Parveen. (1990). *Mah Tama (Kuliyat Parveen Shakir)*. Delhi: Educational Publishing House. (in Urdu)
- Shirazi, A., & others. (2021). Comparative analysis of criticism of the patriarchal social system in the poetry of Simin Behbahani and Fahmideh Riaz. *Comparative Literature Journal*. 25. 121-143. (in persian)
- Shirkhani, M., & Others. (2021). Examination of word and meaning compatibility in Elamite and Arabic Kurdish

proverbs. *Comparative Literature Journal*. 24. 140-97. (in persian)

b. Electronic resources

Internet base: Adab World, 10/02/1400 <http://adabworld.com/32>

Internet base: Ketabak Arg, 10/02/1400
<https://ketabak.org/content/11042>

Internet base: Urdu Vocabulary Board, 10/02/1400
<http://udb.gov.pk/>.

Internet site: Atal Motel Totooleh, 10/02/1400
<http://atalmataltootooleh.com/32>

Internet site: Atal Motel Totooleh, 10/02/1400
<https://atalmataltootooleh.com/146>.

بازتاب عناصر زبانی فرهنگ عامه ایران و پاکستان

در شعر پروین شاکر و سیمین بهبهانی *

علی احمد شیرازی^۱؛ رضا چهرقانی (نویسنده مسئول)^۲؛ محمد اقبال شاهد^۳

چکیده

شاعران، از پشتوانه‌های فرهنگی و تجارب زیسته یا آموخته در تقویت محتوای شعر خویش سود می‌جویند. بی‌تردید فرهنگ و ادبیات عامه یکی از پرکاربردترین آبخشورهای معنوی ادبیات رسمی به شمار می‌رود. آداب و رسوم، سنت‌ها، باورها، مثل‌ها و کنایات، قصه‌ها و افسانه‌ها و غیره، عناصر فرهنگ عامه هستند که می‌توان آن‌ها را به دو بخش زبانی و غیر زبانی تقسیم کرد. عناصر زبانی؛ تعابیر، اصطلاحات، کنایات، دشنام‌ها، مثل‌ها و متل‌ها، قصه‌ها و افسانه‌ها و هر آنچه را که با ابزار زبان خلق شود، در بر می‌گیرد. سیمین بهبهانی و پروین شاکر، از جمله بانوان شاعر شناخته‌شده در ادبیات معاصر فارسی و اردو هستند که در سروده‌های خویش از پشتوانه‌ها و عناصر فرهنگ و ادبیات عامیانه تأثیر پذیرفته و آن را در شعر خویش به صورتی هنری بازتاب داده‌اند. پژوهش پیش رو کوشیده است تا با رویکرد مقایسه‌ای-تطبیقی و روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع مکتوب، عناصر زبانی فرهنگ عامه را در شعر دو شاعر یاد شده بررسی،

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۰۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۲/۱۸ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۱/۱۹

نشریه ادبیات تطبیقی، سال پانزدهم، شماره بیست و هشتم، بهار و تابستان ۱۴۰۲،
DOI: 10.22103/JCL.2023.20709.3568

صص ۲۵۱-۲۸۲

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانش آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. رایان‌نامه: aliahmadshirazi@gmail.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. رایان‌نامه: Cherhreghani@hum.ikiu.ac.ir

۳. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه جی. سی. یو، لاهور، پاکستان. رایان‌نامه: chairperson.per@gcu.edu.pk

طبقه‌بندی، مقایسه و تحلیل نماید. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که دو شاعر یاد شده با عنایت به جنسیت و نگاه زنانه خویش، از عناصر زبانی فرهنگ عامه به شکلی گسترده استفاده کرده‌اند که با توجه به قرابت‌ها و پیوندهای تاریخی، مذهبی، فرهنگی و... میان دو جامعه ایرانی و پاکستانی و دو زبان فارسی و اردو، فارغ از تفاوت‌های موجود، شباهت‌های بسیار با هم دارند.

واژه‌های کلیدی: ادبیات تطبیقی، ادبیات عامه، شعر ایران، شعر پاکستان، سیمین بهبهانی، پروین شاکر.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

یکی از ابزارهای غنابخشی به محتوای شعر، بهره‌گیری از پشتوانه‌های فرهنگی است که از دیرباز در شعر فارسی وجود داشته است. دامنه‌ی پشتوانه‌های فرهنگی به کار رفته در شعر فارسی بسیار گسترده است و از اشاره به قرآن و حدیث تا کاربرد اصطلاحات دانش‌های گوناگون را در بر می‌گیرد. بر این اساس و با توجه به کاربرد این پشتوانه‌های فرهنگی در شعر، که غالباً در قالب آرایه‌های بدیع معنوی خصوصاً تلمیح استفاده می‌شوند، شاید بتوان گفت که همواره یکی از منابع تغذیه‌ی شعر و ادبیات بوده‌اند. (شریفیان و چهارقانی، ۱۳۹۰: ۱۸۳)

از آنجا که شعر فارسی و اردو از روزگار کهن تا دوران معاصر همواره با فرهنگ عامه پیوندی استوار داشته، شواهد متعددی را از اشاره به عناصر فرهنگ عامه، خصوصاً عناصر زبانی آن؛ مانند تعابیر، اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها و... می‌توان در شعر بزرگان ادب فارسی و اردو بازشناسی کرد:

قره‌العین من آن «میوه دل» یادش باد که چه آسان بشد و کار مرا مشکل کرد
(حافظ، ۱۳۹۷: ۳۸۲)

خاک کویت زحمت ما برنتابد بیش از این لطف‌ها کردی بتا «تخفیف زحمت می‌کنم» (همان، ۲۳۸)
صبا! زان لولی شنگول سرمست چه داری آگهی؟ چون است حالش؟ (همان، ۷۳)

در ابیات فوق میوه دل، تخفیف زحمت کردن یا اصطلاح شنگول، عنصر عامیانه هستند. (آتش سودا، ۱۳۸۵: ۸۹) باعنایت به توضیح فوق، این پژوهش کوشیده است تا نقش و کارکرد مهم ترین عناصر زبانی فرهنگ و ادبیات عامه را در شعر سیمین بهبهانی و پروین شاکر مقایسه و با رویکرد ادبیات تطبیقی بررسی و تحلیل نماید.

۱-۲. پیشینه پژوهش

درخصوص تأثیر عناصر فرهنگ و ادبیات عامه در شعر شاعران نامبرده از ایران و پاکستان، تاکنون پژوهشی صورت نگرفته و این پژوهش، برای نخستین بار به این موضوع پرداخته است؛ اما از آن روی که فرهنگ عامه موضوعی است که پژوهشگران امروز بدان علاقه زیادی دارند، با جستجو در سامانه‌های نمایه‌سازی پژوهش‌های ادبی به آثار نسبتاً زیادی در این زمینه برمی‌خوریم که موارد زیر نزدیک‌ترین پژوهش‌ها به موضوع این پژوهش به شمار می‌روند:

سیدان، فریبا (۱۳۹۲). «قصه، ساختار روایت و فرهنگ عامه (نگاهی به زن، باروری و آب در قصه های لری)». *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*. دوره ۹. شماره ۳۰. نویسنده این مقاله صرفاً قصه، ساختار روایت و فرهنگ عامه را در فرهنگ و گویش لری بررسی کرده و طبیعتاً به آثار شاعران منتخب پرداخته است. جبارہ ناصرو، عظیم و رقیه (پریچهر) کوهنورد (۱۳۹۶). «جایگاه زن در فرهنگ عامه شهرستان جهرم». *فرهنگ و ادبیات عامه*. دوره ۹. شماره ۱۸. نویسنده این مقاله هم صرفاً درباره‌ی فرهنگ عامیانه‌ی یک شهرستان تحقیق کرده و اساساً به شعر یا به آثار شاعران منتخب پرداخته است. یوسفی زیرابی، فریده (۱۳۹۴). صرفی، محمدرضا (۱۳۸۴). «عناصر فرهنگ عامه در غزلیات حافظ». *مجله فرهنگ*. شماره ۵۵. این مقاله حاوی مباحث سودمندی در خصوص پیوند ادبیات و فرهنگ عامه و طبقه‌بندی عناصر فرهنگ عامه می‌باشد و به واکاوی این عناصر در شعر حافظ پرداخته است. اسعدی فیروزآبادی، مریم السادات (۱۳۹۳). «کارکرد عناصر فرهنگ عامه در اشعار اخوان ثالث». *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)*. دوره ۶. شماره

همان گونه که مشاهده می شود هیچ یک از آثار فوق به موضوع این تحقیق؛ یعنی «بازتاب عناصر زبانی فرهنگ عامه ایران و پاکستان در شعر پروین شاکر و سیمین بهبهانی» نپرداخته اند و در این زمینه تاکنون اثری تولید نشده است.

۱-۳. تعریف مفاهیم اصلی

۱-۳-۱. فرهنگ عامه

فرهنگ (Culture) در لغتنامه ها به معنای «مجموعه آداب و رسوم. مجموعه علوم و معارف و هنرهای یک قوم». (معین، ۱۳۸۴: ۱۱۷۶) و نیز «پدیده کلی پیچیده ای از آداب، رسوم، اندیشه، هنر و شیوه زندگی که در طی تجربه ی تاریخی اقوام شکل می گیرد و قابل انتقال به نسل های بعدی است» (انوری، ۱۳۸۱: ۵۳۴۶) آمده و در تعریفی واضح تر گفته اند: «فرهنگ... عبارت است از مجموعه میراث های معنوی یک قوم اعم از آنچه محصول عقل و ادراک یا زاده ذوق و عاطفه ایشان باشد». (محجوب، ۱۳۸۶: ۳۶)

در تعریفی جامع تر، فرهنگ به «کلیه سازمایه های مادی و معنوی که فرد انسانی درون آن زاده، پرورده و صاحب شخصیت می شود، اطلاق شده است.» (ولایتی، ۱۳۸۹: ۱۹)

از منظر بعضی محققان، فرهنگ به دو بخش اصلی: مادی و غیر مادی (معنوی) تقسیم می شود و از منظری دیگر بعضی پژوهشگران، فرهنگ را به فرهنگ رسمی و فرهنگ عامه تقسیم کرده اند. فرهنگ مادی، عناصر قابل لمس فرهنگی؛ مانند معماری، لباس، ابزارها و غیره را شامل می شود و فرهنگ غیر مادی یا معنوی به بخش های غیر قابل لمس فرهنگ؛ مانند اعتقادات و باورها، مثلها و کنایات، قصه ها و افسانه ها و غیره اشارت دارد. (چهرقانی، ۱۳۹۵ الف: ۹۳) چنانکه مشاهده می شود، عناصر زبانی فرهنگ در ذیل فرهنگ معنوی قرار می گیرند. مقصود از فرهنگ رسمی هم مجموعه ای از عناصر فرهنگی است که صرفاً به توده ها اختصاص نداشته و در میان نخبگان نیز پذیرفته شده است. از منظری دیگر، فرهنگ را می توان به معنای هنر یا دست کم منبع و آبشخوری برای هنر قلمداد کرد؛ چراکه هنر والا، رسمی و نخبه گرا از رهگذار آویختن به منابع فرهنگ عامه می تواند از غنای بیشتری برخوردار شود. (هال، ۱۳۹۲: ۶۹۶)

در تمامی جوامع، زبان محور اصلی فرهنگ شمرده می‌شود و از آنجا که ادبیات نیز کاربردی از زبان است، فرهنگ عامه با ادبیات عامه که در جوامع مختلف به صورت شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود (چهرقانی، ۱۳۹۵: ب: ۳) پیوندی ناگسستنی دارد. یکی از تقسیم‌بندی‌های معتبر برای عناصر تشکیل دهنده فرهنگ عامه در کنار عناصر مادی و معنوی یا عناصر سالم و ناسالم، تقسیم‌بندی آنها به عناصر زبانی و غیر زبانی است. منظور از عناصر زبانی، آن بخش از عناصر فرهنگی است که بر بستر یا با ابزار زبان خلق شده باشد و تعابیر، اصطلاحات، کنایات، ترانه‌ها و لالایی‌ها، نغمه‌های کار، مثل‌ها و مثل‌ها، قصه‌ها و افسانه‌ها و... را شامل می‌شود و پژوهشگران گاهی از آن با عنوان ادبیات شفاهی یاد می‌کنند. (میرصادقی، ۱۳۷۷: ۱۲)

بنا بر آنچه گفته شد، ادب عامه، زیر شاخه‌ای از فرهنگ عامه به شمار می‌رود. ادبیات تطبیقی نیز که در ادامه و به دنبال شعار «ادبیات جهانی» رمانتیک‌ها در اروپا و با گردآوری و مقایسه قصه‌ها و افسانه‌های ملل آسیا و مشرق‌زمین آغاز شد، «از تحقیق در باب روابط و مناسبات بین ادبیات ملل و اقوام مختلف جهان سخن می‌گوید.» (زرین کوب، ۱۳۶۱: ۱۲۵) روش کار ادبیات تطبیقی در مکتب فرانسه، «بررسی روابط تاریخی ادبیات ملی با ادبیات دیگر ملت‌هایی است که به زبانی غیر از زبان آن کشور نوشته شده است» (غنیمی هلال، ۱۳۹۳: ۷). پژوهش در ادبیات تطبیقی، ما را با ملت‌های دیگر و شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها با یکدیگر و تأثیر و تأثرهای ادبی یا فرهنگی ایشان آشنا می‌کند. مباحث گوناگونی در ذیل ادبیات تطبیقی جای می‌گیرد که یکی از آنها، فرهنگ و ادبیات عامیانه است. اهمیت این رویکرد از آن روست که به شناخت درست خلق و خو، عادات و نحوه اندیشه و زیست مردمان یک منطقه و آشنایی بیشتر با چهره واقعی یک ملت یاری می‌رساند. به همین منظور و برای شناخت و آگاهی دقیق‌تر از شباهت‌ها و تفاوت‌های فرهنگی ملت ایران و پاکستان، این پژوهش به بررسی موضوع بهره‌گیری از عناصر زبانی فرهنگ و ادبیات عامیانه، در شعر سیمین بهبهانی و پروین شاکر پرداخته است.

۱-۳-۲. زندگی و شعر سیمین بهبهانی

سیمین بهبهانی، شاعر معروف معاصر ایران، در سال ۱۳۰۶ ش در تهران به دنیا آمد. پدرش عباس خلیلی، نویسنده و مدیر روزنامه اقدام و مادرش فخرعظما ارغون نویسنده، مترجم و

شاعر بود. او پس از تحصیلات مقدماتی در سال ۱۳۲۴ش به آموزشگاه مامایی راه یافت؛ اما به دلیل درگیری با مدیر آموزشگاه، به اتهام نشر مقاله‌ای انتقادی در روزنامه «مرد امروز» از مدرسه مامایی اخراج شد. (عابدی، ۱۳۷۹: ۱۸) سیمین، بعد از اخراج با حسن بهبهانی، معلم زبان انگلیسی ازدواج کرد و در سال ۱۳۳۰ش به استخدام آموزش و پرورش درآمد (ابومحبوب، ۱۳۸۷: ۳۳) در سال ۱۳۳۵ دفتر دوم شعر **جای پا** را منتشر کرد. (شادخواست، ۱۳۸۴: ۲۷۲) در سال ۱۳۳۷ وارد دانشکده حقوق دانشگاه تهران شد و در سال ۱۳۴۱ش از رشته حقوق قضایی فراغت یافت. (دهباشی، ۱۳۹۳: ۹۲) او سرانجام در ۲۸ مرداد ۱۳۹۳ش چشم از جهان فرو بست.

سیمین بهبهانی در ایران همچون پروین شاکر و فهمیده ریاض در پاکستان از پیشگامان ادبیات و شعر زنانه به شمار می‌آید. (شیرازی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۳۶) آثار منظوم سیمین بهبهانی عبارتند از: مجموعه‌های جای پا (۱۳۳۵/۱۹۵۴)؛ چلچراغ (۱۳۳۶/۱۹۵۵)؛ مرم (۱۳۴۱/۱۹۶۱)؛ رستاخیز (۱۳۵۲/۱۹۷۱)؛ خطی ز سرعت و از آتش (۱۳۶۰/۱۹۸۰)؛ دشت ارژن (۱۳۶۲/۱۹۸۳)؛ یک دریچه آزادی (۱۳۷۴/۱۹۹۵)؛ یکی مثلاً این که (۱۳۷۷/۲۰۰۸)؛ تازه‌ها (۱۳۷۷/۲۰۰۸).

۱-۳-۳. زندگی و شعر پروین شاکر

پروین شاکر در سال ۱۹۵۲م در کراچی متولد شد. پدرش با تخلص «ثاقب» به اردو شعر می‌سرود. پروین در مدرسه اسلامی کمبریج تحصیلات خود را آغاز کرد. در سال ۱۹۷۱م از دانشگاه کراچی لیسانس و در سال ۱۹۷۲م، فوق لیسانس زبان و ادبیات انگلیسی گرفت و در کالج سرسید استخدام شد. عروض را از پدر بزرگش آموخت و در سال اول کالج، نخستین شعر خود را با عنوان «باران‌های موسمی» (موو سوو ک ب ب ب ب ب) به زبان اردو سرود. وی وقتی دانشجوی کارشناسی بود، در مجامع ادبی پاکستان شهرت یافت. او حدود ۲۵۰ برنامه ادبی را در رادیو و تلویزیون تولید و اجرا کرد. نمایشنامه‌هایی هم برای اجرا در کالج و دانشگاه نوشت. شاکر در زمینه شاعره، مذاکره، بداهه‌سرایی، نشست‌های ادبی، اجرای رادیو و تلویزیونی، نویسندگی و غیره؛ جایزه‌های گوناگونی دریافت کرد. در سال

۱۹۸۶ از لاهور به اسلام‌آباد منتقل شد و در پست معاون سخنگوی وزارت خارجه کار خود را شروع کرد و در ۲۶ دسامبر ۱۹۹۴ در سن ۴۲ سالگی بر اثر سانحه رانندگی چشم از جهان فروبست. آثار منظوم پروین شاکر عبارتند از: خوشبو (۱۹۷۷)، صد برگ (۱۹۸۰)، خودکلامی (۱۹۸۵)، انکار (۱۹۹۰)، ماه تمام (کلیات شعری) (۱۹۹۴).

۲. بحث و بررسی

۲-۱. عناصر زبانی فرهنگ عامه در شعر سیمین بهبهانی

۲-۱-۱. ترانه و بازی‌های کودکان

از آنجا که موسیقی نیز در کنار شعر همواره جلوه‌گاه اصلی فرهنگ عامه بوده است، گاه در پیوند این دو هنر، نوع خاصی از ادبیات یا موسیقی مردمی که آن را با نام ترانه می‌شناسیم خلق شده است. «ترانه‌های عامیانه، ترانه‌ها و آوازهایی هستند که بین مردم رواج داشته و از ضمیر ناخودآگاه و توانایی‌های ذاتی و شهودی آنان پدید آمده‌اند» (تمیم‌داری، ۱۳۹۰: ۴۹) ترانه‌های عامیانه انواعی را؛ از قبیل ترانه‌های ویژه بازی، مخصوص نوازش و لالایی، مربوط به قصه‌ها و مثل‌ها، غنا، رقص، افسانه و غیره شامل می‌شود. امروزه تحقیقاتی نیز در خصوص ترانه‌های کار صورت گرفته و نغمه‌های کار یکی از ارکان موسیقی اقوام به شمار می‌رود.

«گرم و چابک دویدی، تا به کوهی رسیدی / آب و نانت ندادند، آن دو خاتون که دیدی»

(بهبهانی، ۱۳۸۲: ۸۴۱)

بیت فوق برگرفته از یک ترانه عامیانه‌ی معروف فارسی است:

«یکی بود. یکی نبود/ غیر از خدا هیچ کس نبود/ دویدم و دویدم، سر کوهی رسیدم/ دو تا خاتون رو دیدم، یکیش به من آب داد/ یکیش به من نون داد، نون رو خودم خوردم/ آب رو دادم به زمین، زمین به من علف داد/ علف رو دادم به بزی، بزی به من پشگل داد...» (<https://atalmataltootooleh.com/146>)

در نمونه‌های زیر نیز ترانه‌های مرتبط با بازی‌های کودکان در ایران، دستمایه شاعر در مضمون‌سازی بوده است:

بچرخ، بچرخ، همبازی، خدا، مرا نیندازی / که گردباد می‌چرخد، نفس نفس درین بازی

بچرخ تا بچرخم، هی، درنگ نه، که پی در پی
 چو گردباد پروازم، دهد پیام تنبیهی
 ... بخوان، برقص، همبازی، که از شراره لبریزم
 که تا نکردم این ره طی، مرا ز پا نیندازی
 که آسمان شود خاکی، بدان بلند پروازی...
 درین شراره می سوزد، ترانه ای که می سازی

(۸۳۱-۸۳۲)

یکی از معروف ترین ترانه های بازی، «اتل متل توتوله» است که برای اجرای آن کودکان کنار یکدیگر می نشینند و پای خود را دراز می کنند و یکی از ایشان هم زمان با خواندن شعر، بر اساس ضرباهنگ خاصی روی پاها ضربه می زند و در آخرین هجای شعر که توأمان با آخرین ضربه ادا می شود؛ فردی که ضربه به پای او خورده باید پای خود را جمع کند و در پایان کسی که یک پای او جمع نشده، برنده است. اصل ترانه به صورت زیر، با ضرباهنگ «مفتعلن فعولن» خوانده می شود:

اتل متل توتوله / گاو حسن چه جوهره | نه شیر داره نه پسون / گاوشُ بردن هندسون | یک زن کردی بسون /
 اسمشُ بذار عم قزی... دور کُلاش قرمزی / دور کُلاش قرمزی... | هاچین واچین / یه پاتُ ور چین.
 (<http://atalmataltootooleh.com/32>)

سیمین بهبهانی از ترانه فوق برای سرودن شعری با درون مایه انتقادی-اجتماعی و عمیق و جدی الهام گرفته است:

اتل متل نوسان، آری، دوپای کوچک و ضربت‌ها
 حدیث گاو حسن بشنو! نه شیر هست و نه پستانش
 سپس خطاب که پا برچین، نهان بدار و مجنبتاش
 نه یونجه تر تابستان، نه کاه خشک زمستانش

(۸۹۵)

«جم جمک برگ خزون» نیز ترانه معروف دیگری است که در شعری دیگر منبع الهام شاعر در مضمون آفرینی بوده است:

شانه‌ی فیروزه خواهد گیسوی همچون کمانم
 گرچه اکنون قصه ساز «جم جمک» برگ خزانم

(۸۹۷)

در بازی «جم جمک برگ خزون» بچه‌ها، بین خودشان یکی را به عنوان «اوستا» انتخاب کرده، مشت‌های گره شده‌شان را روی هم می گذارند و با صدای بلند می خوانند:

جم جمک برگ خزون / مادرم زینت خاتون، / گیس داره قد کمون، / از کمون بلند تره، / از شبق مشک‌ی تره، /
 گیس اون شونه می خواد، / شونه فیروزه می خواد، / حمام سی روزه می خواد، / هاجستم و واجستم، / تو

حوض نقره جستم، / نقره نمکدوم شد، / هاجری به قربونم شد.
(<https://ketabak.org/content/11042>)

۲-۱-۲. لالایی‌ها

یکی از انواع ترانه‌ی عامیانه، لالایی است که مادر برای خواباندن کودکان خود می‌خواند. لالایی بیشتر آهنگین است (آذر، ۱۳۹۵: ۶۶) و اغلب برای آرامش بخشیدن به کودکان تولید می‌شود. در شعر معاصر فارسی بسیاری از شاعران کودک و نوجوان از قالب، سبک و لحن لالایی‌ها در سروده‌های خویش به وفور بهره‌برده‌اند؛ افزون بر ایشان، تعدادی از شاعران جدی نیز؛ همچون حسن لاهوتی و احمد شاملو از این قالب برای پرداختن به مسائل سیاسی-اجتماعی و مضامین مربوط به بزرگسالان استفاده کرده‌اند. (چهرقانی، ۱۳۹۵ الف: ۱۷۲) سیمین بهبهانی در یکی از اشعار خود به نام «من زاده‌ام اینان را» از قالب و شیوه‌ی لالایی استفاده کرده است.

«لالایی گویم و خوابت کنم من / غلام شاه محرابت کنم من | گدای کوچه را نانت روا باد / پلنگ بیشه را تیرت سزا باد | الا منگوله‌ی ابریشم من / چو پرده در وثاقم محرم من | الا مرواری من، سرمه‌ی من / به سردست قبای ترمه‌ی من | تمشک وحشی شیرین تردم / تو را من با خدای خود سپردم | پرستاری کنم تا پا بگیری / شوی شمشادی و بالا بگیری | بلا دورت که از بالا نیفتی / کشی سر بر فلک، از پا نیفتی» (۸۸۰)

۲-۱-۳. دشنام‌ها

دهخدا این واژه‌ی دشنام را چنین توضیح می‌دهد: «در اصل دژ نام است، دژ به معنی زشت و نام عبارت از القاب و خطاب». (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۰۹۱۳)

قاضی تو را سوی زندان، «گیسو بریده!» خواهد برد پیچیده گرد هر ساق، هر بافیه‌ی چو زنجیری (۶۵۵) بریدن گیسو در گذشته نوعی مجازات و تحقیر برای زنانی بود که خطایی مرتکب می‌شدند از این رو «گیسو بریده» در فرهنگ عوام، صفت جانشین موصوف و متضمن معنای منفی، کنایه از زن یا دختر خطاکار و مستحق مجازات است و برای تحقیر به کار می‌رود.

... ناکس به من نظر داره. / ای وای چادرم افتاد! / سگ مصّب این عجب بادیس! / مردم کمک بگیرینش: / شیش متر وال گلداره... (بهبهانی، ۱۳۹۴: ۲۵۳)

افزون بر دشنام رایج «ناکس» چنانکه ملاحظه می‌شود بهبهانی برخی دشنام‌ها را؛ نظیر «سگ‌مصب» در نمونه فوق و «بیغ بیغ» با همان شکل عامیانه و زبان محاوره‌ای در شعر خویش استفاده کرده است:

من از ادراک حکمت بیغ بیغم تو هم نم می کشد اینجا سواد
(همان: ۲۵۹)

بهبهانی شعری هم در قالب قطعه و با عنوان دشنام دارد که در هر بیت آن دشنامی صریح و نسبتاً رکیک گنجانده (همان: ۲۵۷)؛ اما در بیت زیر به دشنام جامه کنایه پوشانده است:

گر با چنین بهانه شلوغ است خانهات دارم یقین که خانه‌ی بالات خلوت است
(همان: ۲۶۱)

۲-۱-۴. کنایات

شعر سیمین به وفور واجد عناصر زبانی فرهنگ عامیانه؛ اعم از واژگان، اصطلاحات، تعابیر و کنایات است. این تمهید بیانی از منظر تولیدی موجب غنابخشی به معنای شعر و از نظر خوانشی موجب زیبایی، روانی و صمیمی‌تر شدن شعر می‌شود.

بی‌گمان دیوار طبع پست خاک آلود ماست گر بود «کوتاه‌تر، دیواری از دیوار ما» (۴۴۰)
«دیوار کسی را کوتاه دیدن یا کوتاه بودن دیوار» در فرهنگ ایرانی کنایه از ناتوانی، فاقد قدرت دفاع بودن و مظلومیت است. (انوری، ۱۳۸۳: ۷۶۶)

خود فروشانیم و بر ما گشته جوشان، مشتری «گرم‌تر کی دیده‌ای بازاری از بازار ما؟» (۴۴۰)
«بازار داغ (گرم)». (انوری، ۱۳۸۳: ۹۵) در زبان فارسی در مفهوم «طرف توجه قرار گرفتن یا بسیار رایج شدن» استفاده می‌شود.

«مرا دیدی، ندیدی» کور و کر باش که می‌گردد به دنبال خبرچین (۲۸۲)
«مرا دیدی، ندیدی» خود کنایه از مثلی است بدین عبارت: «شتر دیدی ندیدی» (انوری، ۱۳۸۳: ۹۹۸)

سرد و تیره بینی دلش، «خرده شیشه دارد گلش» وین سرشت بر باطلش، با که سازگاری کند؟ (۵۵۸)

سرشت، گل یا «جنس کسی خرده شیشه (شیشه خرده) داشتن» (انوری، ۱۳۸۳: ۳۶۸) تعبیر کنایی رایجی در زبان محاوره است که اشاره به عدم خلوص و صداقت در شخص دارد. هست زندانی سیه در پشت این دیوار رنگین از ورای رنگ دلسوزی، ریا را می‌شناسم «اشک تمساح» است این، در آرزوی طعمه ریزد من به ساحل مردمی بی‌دست و پا را می‌شناسم (۴۵۶)

«اشک تمساح» کنایه از ریاکاری و اظهار همدردی دروغین است و در زبان عامه به همین صورت استفاده می‌شود. (انوری، ۱۳۸۳: ۶۰)

سوختم از غم و کس ندانست در درونم چه «محشر» به پا بود (۶۶)

«محشر» در فارسی عامیانه به معنای هنگامه و شلوغی و غوغا و جنجال است (انوری، ۱۳۸۳: ۱۴۵۸)

این قسم کاربرد اصطلاحات زبان عامیانه در شعر بهبهانی فراوان است: چشمش چهار تا شده (بهبهانی، ۱۳۸۲: ۴۱۲)، آب زیر کاه (همان: ۵۵۸)، مهره مارش (همان: ۶۴۵)، دار دار کردن (همان: ۱۰۵۵) تیر در تاریکی انداختن (همان: ۹۵۴)، به سر، خاک بادش (همان: ۱۱۰۳)، هیزم تر دارد (همان: ۱۱۰۶) و...

۲- ۱- ۵. ضرب‌المثل

مثل را می‌توان به زبان ساده این گونه تعریف کرد: «جمله‌ای است مختصر مشتمل بر تشبیه یا مضمون حکیمانه که به واسطه روانی الفاظ، روشنی معنی و لطافت ترکیب، بین عامه مشهور شده و آن را بدون تغییر و یا با تغییر جزئی در محاورات خود به کار برند.» (تمیم‌داری، ۱۳۹۰: ۷۸) بهبهانی نیز در مقام شاعر اغلب در سروده‌های خویش از ضرب‌المثل استفاده کرده که در فن بدیع بدان ارسال‌المثل می‌گویند:

هر که دم از عمر غنیمت شمرد گفت که «آدم همه آه و دم است» (۵۵۹)

در مصرع دوم، «آدم همه آه و دم است» در اصل، مثل مشهوری است که دهخدا آن را چنین ذکر کرده است: «آدم آه است و دم.» (دهخدا، ۱۳۶۳: ۲۱) این مثل به کوتاه بودن زندگانی انسان تعریضی لطیف دارد.

دختری طعنه زد که نه خانم درس «در گوش ژاله یاسین است» (۴۸۴)

مصراع دوم به مثل فارسی «به گوش خر یاسین خواندن» اشاره دارد. (دهخدا، ۱۳۶۳: ۴۵۵).
«آتش چو به نیزار افتد، کار همگان زار افتد آری چو بگیرد آتش، دانستن خشک از تر کو؟»
(۵۸۶)

مثل «آتش چو بر افروخت بسوزد تر و خشک» (دهخدا، ۱۳۶۳: ۱۶) با الفاظ دیگر؛ اما در معنای همان مثل، استفاده شده است.

تطهیر به آبش کن، خوشبو به گلابش کن «با خون نتوانی شست، آن را که ز خون رنگ است» (۶۰۶)
«خون را با خون نشویند» (دهخدا، ۱۳۶۳: ۷۶۳) مثلی است که مضرب آن توصیه به عفو و اغماض است.

«از خود قیاس ما مکن»، ما را چو خود رسوا مکن پیوند خار خشک را، با بیدمشک تر مزین (۴۶۶)
در مصراع نخست، مفهوم ضرب المثل «کافر همه را به کیش خود پندارد» (دهخدا، ۱۳۶۳: ۱۱۸۵) ذکر شده است.

معنی وعده‌های تو این است «نوشدارو پس از مرگ سهراب» (۶۳)

«نوشدارو که پس از مرگ به سهراب دهند» (دهخدا، ۱۳۶۳: ۱۸۴۰) یا به تعبیر ساده‌تر «نوشداروی بعد از مرگ سهراب» مثلی است که وقتی کار از کار یا آب از سر گذشته باشد، می‌گویند. در شعری دیگر، بهبهانی همین مثل را به کار برده:

نامه بده، ورنه، کشته غم گوید «دیر شد آن دارو»، تاب نیارستم (۶۸۷)

«دریا سرای نهنگ است» مثلی است که در وصف انسان شجاع یا کسی که مقام معنوی بلندی دارد به کار می‌رود و بهبهانی در بیت زیر به کار برده است:

اما تو غم شناسی، وز مرگ هم نهراسی موجت به سخره نگیرد، «دریا، سرای نهنگ است»
(۶۰۸)

این چهره‌ساز خموش، زان مردم پرده‌پوش «گندم نما، جو فروش»، افشای اسرار کرد
(۵۵۷)

در بیت دوم، سیمین از مثل معروف «گندم نمای جو فروش» (دهخدا، ۱۳۶۳: ۱۳۲۷) استفاده کرده است.

ز کنام تا برون آمد، ز کرانه بوی خون آمد «پی آن خطا، پشیمانی»، ندهد دگر تو را سودی (۱۰۴۱)
 «چرا عاقل کند کاری که باز آرد پشیمانی» (دهخدا، ۱۳۶۳: ۶۰۸) مصرعی است که به دلیل
 کثرت استعمال بدل به مثل شده است.

بانگ «خروس بی گاهان»، فال خوشی نخواهد زد از گردنش بیفشان خون، همچون شفق به شبگیری
 (۶۵۵)

بیت فوق به مثل «خروس بی محل» (دهخدا، ۱۳۶۳: ۷۳۷) که گاه به صورت کنایه نیز
 استفاده می شود، اشاره دارد. (انوری، ۱۳۸۳: ۵۰۲)

۲- ۱- ۶. حکایت‌های افسانه‌ای

حکایت‌هایی که در شعر بهبهانی دستمایه خلق یا القاء موجزتر و وافی تر معنا شده‌اند، در
 اصل افسانه‌های عامیانه رایج‌اند که اغلب در آیین آرایه تلمیح صورت بسته‌اند. در این میان
 افسانه «دختر ترنج» شاید پربسامدترین آنهاست.

در خانه نشستیم، با روی پری‌وار همسایه ابلیس، دیوار به دیوار

این خانه درش نیست، راه گذرش نیست ما را «به ترنجی، بستند پری‌وار» (۵۲۱)

افسانه «دختر نارنج و ترنج»، حکایت آن شاهزاده‌ای است که رفت تا دختر نارنج و ترنج،
 زاده شاه پریان را که بر درختی به شکل نارنج و ترنج آویزان بود، بیاورد و در راه پیرمردی
 را دید که هم آدمی زاد و هم دیوزاد بود. از وی راه پرسید و سفر را ادامه داد و شش برادر
 دیگر همان مرد را دید و در نهایت شاخه نارنج را پیدا کرد، آن را چید و دختر ترنج را
 بیرون آورد. ابیات زیر نیز به همین افسانه که تفصیل آن در جلد پنجم فرهنگ افسانه‌های
 مردم ایران از صفحه ۳۸۵ تا ۳۸۳ ذکر شده اشاره دارد:

خفته در من دیگری، آن دیگری را می شناس چون «ترنجم بشکن آنگه آن پری را می شناس»

من پری هستم به افسون در «ترنجم» بسته‌اند تا رها سازی مرا، افسونگری را می شناس (۲۹۱)

و در شعر دیگری بار دیگر به این حکایت اشارت رفته است:

من «دختر ترنج و پری زادم» ای عاشق دلیر جهانگیرم

مگشا به تیغ تیز، غلافم را کز وی برون نیامده می میرم (۱۸۳)

«غول چراغ جادو» نیز حکایتی عامیانه است که دو بیت زیر تلمیح بدان دارد:

آن دروغ، آن تباہی، «غول» قصہ‌های خردی از سبو برون جھیدہ، از دریچہ رخ نمودہ (۷۵۴) به میان پنجه افشردت، به بسی شکنجه آزدت به هوای «غول فرمانبر»، سر کوزہ از چہ بگشودی؟ (۱۰۴۰) «شیشہ‌ی عمر دیو» نیز در اغلب افسانہ‌ها و قصہ‌های پریان نمادی از نقطہ ضعف دیو کہ خود نماد نیروهای شر در زندگی آدمیان است، می‌باشد.

«هر دیو، شیشہ‌ی عمرش»، در بطن ماهی سرخی ماهی شناور آبی، کہ ش راہ و رخنہ ندانی (۶۶۲)

۲-۲. عناصر زبانی فرهنگ عامہ در شعر پروین شاکر

۲- ۱- اصطلاحات و تعابیر کنایی

شعر پروین شاکر، بانوی شاعر اردو زبان پاکستانی نیز، همچون سیمین بہبہانی مشحون از واژہ‌ها، اصطلاحات، کنایات و عناصر زبان محاورہ و عامیانه اردوست.

اے آنکھ اب تو خواب کی دنیا سے لوٹ آ / «مڑگاں تو کھول شہر کو سیلاب لے گیا». (شاکر، ۱۹۹۰. دفتر خوشبو: ۱۳۰)^۱

ترجمہ: ای چشم! وقت است کہ از سرزمین رؤیاها بازگردی / «دیده بگشا! سیلاب شہر را بردہ است.» در نمونہ فوق، عبارت «مڑگاں تو کھول شہر کو سیلاب لے گیا»، بہ معنی «چشم بگشا شہر را سیلاب بردہ است»، تعبیری کنایی است کہ در زبان اردو بسیار بہ کار می‌رود و معادل این ضرب المثل فارسی است: «اگر دنیا را آب ببرد، او را خواب می‌برد.» چارہ گرہار گیا ہو جیسے / «اب تو مرنا ہی دوا ہو جیسے». (ہمان: ۶۳)

ترجمہ: درمانگر گویی درمانده است / «کنون مرگ خود درمان است.» «اب تو مرنا ہی دوا ہو جیسے» کنایہ از «مؤثر نبودن دارو و درمان بیمار است.» ہر شخص مجھ سے جدا کرنے کا خواہاں / «سن پائے اگر ایک تو دس جا کے جے جڑ و». (ہمان: ۸۶)

ترجمہ: بدگویان جدایی ما را می‌خواهند / «اگر یک سخن بشنوند، دہ گزافہ می‌رسانند.» مثل «سن پائے اگر ایک تو دس جا کے جے جڑ و» صورت دیگری است از تعبیر کنایی «بات کا بتنگر بنانا» بہ معنی «سخن کوتاہ را بہ کلام طویل و بی‌معنی تبدیل کردن.» (سرہندی، ۱۹۷۴: ۱۷۱)

ایک بازو بریدہ شکستہ بدن قوم کے باب میں زندگی کا یقیں کس کو تھا، بس یہ کہہ ہیے،
«دوالگ گئی»۔ (شاکر، ۱۹۹۰، دفتر خوشبو: ۳۳۳)

ترجمہ: دستی کہ بریدہ شدہ بہ دروازہی تن شکستہ قوم / ہیچ کس گمان نداشت کہ باز زندہ شود،
اینگونہ بگوئید: «دارو اثر کرد»۔

این کنایہ ہنگامی بہ کار می رود کہ مرض لاعلاج بہبود یابد۔

ابھی تک باہنیوں میں دشمنی تھی / یہ ماں کے «خون کا پیاسا ہو گیا کون»۔

(شاکر، ۱۹۹۰، دفتر صد برگ: ۲۴)

ترجمہ: تا بہ حال دشمنی میان برادران بود / «این کیست کہ چنین بہ خون مادر تشنہ شدہ است؟

«خون کا پیاسا ہو گیا کون» (=تشنہ شدن بہ خون) همچون فارسی، کنایہ است از نہایت دشمنی
و نفرت میان دو کس یا دو گروہ۔

میری سوچ کے صدف میں / فن کے سچے موتی کس طرح جنم لیا کریں / کہہ میں سراپا تشنگی
ہوں / اور دور دور تک - وصال ابر کی خبر نہی / میرے اور تیرے درمیان / پانچ پانیوں کے دیس
میں / کچھ گھہے بھی تو میری دسترس سے دور ہی۔

(شاکر، ۱۹۹۰، دفتر خوشبو: ۸۸-۸۹)

ترجمہ: صدف اندیشہ من / چگونہ در شاہوار ہنر خواہد زاد / وقتی کہ من این گونہ تشنہ ام / تا دیدرس
وصال، خبری از ابر نیست / در میان من و تو / «در سرزمین پنج رود» / حتی کوزہ ناپختہ ای ہم در دسترس
نیست۔

۲-۲-۲. ضرب المثل

مج ہہ مری محبتوں تمام تر دکھوں کے ساتھ یاد آگئی / محبتوں کے دکھ - عظیم دکھ /
مج ہلکا / کہہ «جیسے ذرہ - آفتاب کے مقابلے میں بڑھ گیا»۔ (ہمان: ۵۴)

ترجمہ: عشق با ہمہ غم ہائش بہ یاد آمد / رنج عشق را عظیم یافتم / «ذرہ از آفتاب بزرگ تر شدہ است»۔
ارسال المثل در شعر فوق بر مبنای ضرب المثل مشہور در زبان اردو با اندکی تصحیف
صورت گرفته است: «ذرہ را با خورشید چہ نسبت؟» (سرہندی، ۱۹۸۶: ۲۲۲)

بہولانہی دل، ہجر کے لمحات کے ڈر ڈر و / راتوں تو بڑی تھی ہی، «مگر دن بھی بڑھ
و»۔ (شاکر، ۱۹۹۰، دفتر خوشبو: ۸۶)

ترجمہ: دلم لحظہای دشوار فراق را از یاد نبرده است، شبہایی دراز و «روزہایی درازتر»۔

در شعر فوق، «روزهای درازتر» اشارت است به دو ضرب المثل: «غریب نی روزہ رکھا دن برا» و «غریبون نی روزہ رکھی، دن بری آگئی»

ترجمہ: هنگامی که تہیدست روزہ می‌گیرد، روزهای رمضان طولانی تر می‌شود. (سرہندی، ۱۹۸۶: ۲۹۴)

«کن کرموں کا پھل بھتو» / تن بیچے تو کسی لٹھرے / من کا سودا کرے اور پتنی کھلائے۔

(شاکر، ۱۹۹۰. دفتر انکار: ۵۴)

ترجمہ: ثمره کدام گناهی تو؟ / که اگر تن بفروشی بدکارهات می‌نامند / و اگر عمر بیازی و با شوی خویش بسازی، همسرت می‌خوانند.

«ثمره گناه» اشاره است به ضرب المثل «جو بوو گی وہی کاتو گی (= ہرچہ بکاری، همان را درو می‌کنی)». (غفوریان و شیرازی، ۱۳۹۹: ۳۸)

اب جفا کی صراحتیں بیکار / بات سے بھر سکا بگھاؤ کبھی». (شاکر، ۱۹۹۰. دفتر خوشبو: ۱۵۲)

ترجمہ: عذری وفاپی تو را اثری نیست / آیا برای زخم زبان مرهمی می‌شناسی.

مصراع دوم اشاره است به دو مثل در زبان اردو: «تلوار کی زخم / گھاؤ بھر جاتا ہی، بات کا نہیں بھرتا (زخم شمشیر التیام می‌یابد؛ اما زخم زبان خوب نمی‌شود)». (سرہندی، ۱۹۸۶: ۱۲۳) یا اشاره است به «زبان گوشتین است تیغ آهنین» (همان: ۲۳۷) ظاهراً مشابه این مثل در زبان عربی هم وجود داشته که در ابیات زیر بدان اشاره شده است:

جراحات السنان لها التیام ولا یلتام ما جرح اللسان.

بروز مطابقت معنایی و لفظی میان ضرب المثل‌های ملل گوناگون می‌تواند ناشی از مهاجرت‌ها، ترجمه و توارد و همچنین مجاورت فرهنگی، جغرافیایی و مذهبی باشد (شیرخانی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۳۲) اما به دلیل پیوند بسیار نزدیک زبان فارسی و اردو و نفوذ تاریخی زبان فارسی در شبه‌قاره هند برای این پدیده در زبان اردو مصادیق و نمونه‌های فراوانی می‌توان یافت.

ڈسنے لگے ہی خواب مگر کس سے بولیے / میں جانتی تھی، «پال رہی ہوں سنپولیے».

(شاکر، ۱۹۹۰. دفتر خوشبو: ۲۳۳)

ترجمہ: آرزوهای دیرینه مرا نیش می زند؛ اما چگونه بگویم / می دانستم، «مارتولہا را می پرورم؟»
 «مارتولہا را پرورش می دهم» اشارہ است بہ مثل «سانپ کو جتنا بھی دودہ پلاؤ اسکا کام دسنا ہی ہوتا ہی (= مار را ہر چند شیر بدھید کارش نیش زدن است)». (غفوریان و شیرازی، ۱۳۹۹: ۴۸) و نیز اشارہ است بہ تعبیر محاورہای «آستین مین سانپ پالا ہی» (= در آستین مار را پرورش دادم). (جلیلی، ۲۰۱۱: ۲۷)

سپن ے تک می چ ہو کر معجھ کو / خود کو چور سمجھتا ہا / «چور نے مور کا جنم لیا بی».
 (شاکر، ۱۹۹۰. دفتر خوشبو: ۲۸۲)

ترجمہ: در رؤیایش مرا لمس کرد / خود را دزد می داند / و «دزد، شاہ دزد شدہ است».
 دزد، شاہ دزد شدہ است، اشارہ است بہ مثل «چور کی گھر کتھہ کتایا مور (= دزد در خانہی دزد؛ یعنی دزد بہ خانہ دزد زدہ است)». (سرھندی، ۱۹۸۶: ۱۷۹)
 «اب آئے چارہ ساز کہ جب ز بید کھل چکا». (شاکر، ۱۹۹۰. دفتر خوشبو: ۳۵۸)

ترجمہ: اکنون بیا و زہر بہ جوش آمدہ (اثر کردہ) را با ترکیب علف ہا چارہای بساز. [کنایہ از این کہ چارہ نتوانی ساخت]

مصراع بالا دقیقاً معادل مثل فارسی «نوشدارو بعد از مرگ سہراب» است.
 «آب و آتش بہم ہوئی بی» / ہوا نے مٹھی کے سامنے سرج ہکا دیا بی.
 (شاکر، ۱۹۹۰. دفتر صد برگ: ۴۱)

ترجمہ: «آب و آتش بہ ہم شدند»، باد پیش خاک سر خم کردہ است.
 اصل این مثل چنین است: «آب و آتش را چہ آشنایی؟». (سرھندی، ۱۹۸۶: ۱) یا «آگ اور پانی کا سنجوک». (ہمان، ۱۰) کہ در شعر پروین شاکر این مثل با تغییر الفاظ استفادہ شدہ است.
 کچھ فیصلہ تو ہو کہ کدھر جانا چاہیے پانی کو اب تو سر سے گزر جانا چاہیے. (شاکر، ۱۹۹۰. دفتر خود کلامی: ۱۸۰)

ترجمہ: کسی بگوید کنون کجا باید رفت؟ «وقتی آب از سر گذشتہ است».
 در مصراع دوم، ضرب المثل «آب چو از سر گذشت چہ یک نیزہ، چہ یک دست». (سرھندی، ۱۹۸۶: ۱) ذکر شدہ است.

۲-۳. حکایت‌های افسانه‌ای

گه‌ره پانی کی چادر پ‌ه لپ‌ٹھی ہوئی جل پری / اپن‌ه آئین‌ه تن کی عریانیوں ک‌ه تکلم س‌ه نا آشنا. (شاکر، ۱۹۹۰. دفتر خوشبو: ۲۲۷)

پری دریایی، در پیچیده به چادر آب‌های عمیق / با تکلم عریانی تن‌ها نا آشنا بود. پری دریایی در افسانه‌های ملل، موجودی است پیشگو و پیش‌بین در هیئت زنی زیبا با دمی چون ماهی که در کنار ساحل دریا ایستاده و آئینه‌ای در یک دست دارد و با دست دیگر گیسوان بلندش را شانه می‌کند.

ناگ‌هاں / نیلگون آسمانوں میں ا تے ہوئے دیوتا ن‌ه / زمین پر جو دیک‌ها / تو پرواز ب‌هول بی تلتا. (همان: ۲۲۷)

ترجمه: ناگهان / دیوتا پرواز کرده به آسمان‌های نیلگون / وقتی بر زمین نگرست / پروازش را فراموش کرد (= زن زیبایی را دید و عاشق شد)

دیوتا در اردو به معنی مطلق خدا یا خدایی کردن است.

اس ک‌ه حسن ب‌ه پناه کی چمک / کسی قدیم لوک داستان ک‌ه جمال کی طرح / تمام عمر لاشعور کو اسیر رنگ رک‌هتی بب! / گئی‌ه زمانوں میں کسی پری کو مڑک‌ه دیک‌هن‌ه س‌ه لوگ / باقی عمر قید سنگ کاٹت‌ه ت‌ه ه. (همان: ۳۵۲)

ترجمه: تابش حسن بی‌پناه او / همچون جمال اسطوره‌ای کهن / در تمام زندگانی خویش نادانی را اسیر رنگ می‌گذازد / در روزگار پیشین، هر که را چشم بر پری می‌افتاد / بقیت عمر را در قید سنگ می‌گذاشت. پری در اساطیر هندو ایرانی به صورت موجودی باهوش و دارای قدرت جادویی و گاه فرشته یا انسان‌نما ترسیم و حکایت‌های بسیار درباره او نقل شده است.

با توجه به استقرای تامی که در مجموع سروده‌های پروین شاکر صورت گرفته است، چنانکه مشاهده می‌شود در شعر وی بر خلاف سروده‌های سیمین بهبهانی به لالایی‌ها، ترانه‌های بازی و دشنام‌ها اشارتی نرفته است. البته عدم اشاره به موضوعات فوق در شعر پروین شاکر به معنای فقدان این نوع از ادب عامه در پاکستان نیست (ن.ک: برکت شاه، ۲۰۲۰: ۴۸)؛ چراکه میزان بهره‌مندی شاعر از ذخایر فرهنگ عامه از یکسو و میزان توانایی

وی در بهره‌گیری از این ذخایر در مضمون‌سازی می‌تواند در این خصوص بسیار مؤثر باشد. (چهرقانی برچلوئی، ۱۳۹۴: ۱۲۶)

۳. نتیجه‌گیری

چنانکه مشاهده شد، سیمین بهبهانی شاعر معاصر ایرانی و پروین شاکر شاعر معاصر پاکستانی از عناصر زبانی فرهنگ عامه، هم در تولید و خلق مضمون سودجسته‌اند و هم در تقویت معنا و غنا بخشیدن به محتوای شعر و هم در راستای القاء بهتر معنا و اثرگذاری بیشتر آن. در میان آنچه که از عناصر زبانی فرهنگ عامه در شعر دو شاعر اردو و فارسی زبان بازتاب یافته، می‌توان عناصر مشترک بسیاری را اعم از واژگان، تعابیر، اصطلاحات، کنایه‌ها، ضرب‌المثل، قصه‌ها و افسانه‌های رایج و... پیدا کرد که هر یک از شاعران، از فرهنگ عامه مردم خویش اقتباس و به درستی در آفرینش هنری استفاده کرده‌اند. آنچه بیش از همه در این موضوع جلب نظر می‌کند، شباهت فراوان لفظی و معنایی میان ضرب‌المثل‌ها و کنایات دو ملت است که از پیوند دیرین زبان و ادبیات اردو با زبان و ادبیات فارسی و مهم‌تر از آن نفوذ تاریخی فرهنگ و ادبیات فارسی در شبه‌قاره هند، به‌ویژه پاکستان حکایت می‌کند تا آنجا که علاوه بر شباهت‌های معنایی و مضمونی فراوان، گاه الفاظ ضرب‌المثل‌های اردو نیز بسیار شبیه به معادل فارسی و گاه یکسان است؛ مانند ضرب‌المثل «دنیا را آب ببرد او را خواب می‌برد» که در زبان اردو فقط کلمه «آب» به «سیلاب» بدل شده است؛ اما از میان انواع عناصر زبانی فرهنگ عامه که در شعر دو شاعر برگزیده به کار رفته، اشاره به حکایت‌های افسانه‌ای، بسامد کمتری دارد.

افزون بر اشتراکات و شباهت‌های یاد شده، تفاوت‌هایی نیز در کاربرد عناصر زبانی فرهنگ عامه در شعر دو شاعر قابل شناسایی است؛ از جمله اینکه اقسام دشنام‌های صریح و کنایی و ترانه‌بازی‌های کودکانه؛ مانند جم‌جمک، اتل متل توتوله، بچرخ بچرخ همبازی و... که در جامعه فارسی زبان ایران رایج است، در شعر بهبهانی به وفور دیده می‌شود؛ اما این نوع از عناصر زبانی در شعر پروین شاکر وجود ندارد. افزون بر آن، لالایی هم موضوعی است

که در شعر بهبهانی یک نمونه از آن وجود دارد؛ اما در شعر شاکر، با آنکه شاعری واجد تجربه مادری است، دیده نمی‌شود. از آنجا که پروین شاکر با شعر معاصر فارسی آشنایی کامل داشته و به عنوان یگانه مترجم شعر فروغ فرخزاد در زبان اردو شناخته می‌شود و باتوجه به نگاه زنانه حاکم بر شعر دو شاعر برگزیده و تعلق خاطر ایشان به فضای شعر نو- کلاسیک (در زبان فارسی و اردو) انتظار این است که شاکر از شعر سیمین بهبهانی تأثیرپذیرفته باشد؛ اما بر اساس یافته‌های این پژوهش، فارغ از وجود برخی شباهت‌ها که میان عناصر فرهنگ عامه به کار رفته در شعر هر دو شاعر دیده می‌شود، اثرپذیری آشکار این شاعر اردو از شعر سیمین بهبهانی قابل اثبات نمی‌باشد.

یادداشت‌ها

۱. این کتاب مشتمل بر چهار دفتر شعر به نام‌های: خوشبو، صدبرگ، خو کلامی و انکار می‌باشد که شماره صفحات آن به صورت مجزا در هر دفتر از یک شروع شده است.
۲. در شعر فوق، سرزمین پنج رود، کنایه از ایالت پنجاب پاکستان است.

کتابنامه

الف. منابع فارسی و اردو

- آتش سودا، محمدعلی. (۱۳۸۵). «زبان عامیانه در غزل حافظ». *نامه فرهنگستان*. تهران: د ۸ ش ۳. صص ۸۵-۱۱۲.
- آذر، امیر اسماعیل. (۱۳۹۵). *ادبیات ایران در ادبیات جهان*. چ ۵. تهران: سخن.
- ابو‌محبوب، احمد. (۱۳۸۷). *گهواره سبز افرا*. چاپ دوم. تهران: انتشارات ثالث.
- اسعدی فیروزآبادی، مریم السادات. (۱۳۹۳). «کارکرد عناصر فرهنگ عامه در اشعار اخوان ثالث». *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)*. کرج: د ۶ ش ۲۱. صص ۲۰۱-۲۲۹.
- انوری، حسن (به سرپرستی). (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: سخن.
- انوری، حسن (به سرپرستی). (۱۳۸۳). *فرهنگ کنایات سخن*. تهران: سخن.
- بهبهانی، سیمین. (۱۳۶۷). *گزینه اشعار*. چاپ اول. تهران: مروارید.
- بهبهانی، سیمین. (۱۳۸۲). *مجموعه اشعار*. تهران: نگاه.

- بهبهانی، سیمین. (۱۳۹۴). *مجموعه اشعار*. دفتر دوم. تهران: نگاه.
- تمیم‌داری، احمد. (۱۳۹۰). *فرهنگ عامه*. تهران: مهکامه.
- جباره ناصرو، عظیم؛ پریچهر) کوهنورد، رقیه. (۱۳۹۶). «جایگاه زن در فرهنگ عامه شهرستان جهرم». *فرهنگ و ادبیات عامه*. د ۵، ش ۱۸. صص ۱۳۱-۱۵۲.
- جلیلی، بهادر. (۲۰۱۱م). *معیار اردو (زبان اردو کی محاورات)*. دهلی: قومی کونسل برای فروغ اردو زبان و مکتبه جامعه نئی دهلی لمیتید.
- چهرقانی برجلویی، رضا. (۱۳۹۴). *از حنجره‌های شرقی*. چ ۲. تهران: هزاره ققنوس.
- چهرقانی، رضا. (۱۳۹۵الف). «تحلیل جلوه‌های مقاومت در ادبیات عامیانه کشورهای فارسی زبان». *پژوهش زبان و ادب فارسی*. ش ۴۳. صص ۱۴۱-۱۸۸.
- چهرقانی، رضا. (۱۳۹۵ب). «بازتاب عناصر اقلیمی در رمان تنگسیر». *فصلنامه تخصصی مطالعات خلیج فارس*. سال دوم، ش ۳، (پیاپی ۷). صص ۹۰-۱۰۳.
- حافظ، شمس‌الدین محمد. (۱۳۹۷). *دیوان حافظ*. از نسخه محمد قزوینی و قاسم غنی. قم: اسوه.
- خانقاه، اصغر عسکری و علی‌رضا حسن‌زاده. (۱۳۸۱). «فوتبال و فردیت فرهنگ‌ها». *نامه علوم اجتماعی*. ش ۱۹، بهار و تابستان ۱۳۸۱. صص ۱۰۵-۱۲۳.
- خلعتبری لیماکی، مصطفی. (۱۳۸۵). «گستره فرهنگ عامه». *نجوای فرهنگ*. سال اول. شماره ۱. صص ۱۷-۳۳.
- درویشیان، علی اشرف؛ خندان، رضا. (۱۳۷۸). *فرهنگ افسانه‌های مردم ایران*. ج ۵. چ ۳. تهران: کتاب و فرهنگ.
- دهباشی، علی. (۱۳۹۳). «گاهشمار زندگی سیمین بهبهانی». *بخارا*. ش ۱۰۱. مرداد- شهریور ۱۳۹۳. صص ۹۰-۹۸.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۶۳). *امثال و حکم*. چ ۶. تهران: چاپخانه سپهر.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *نعت‌نامه دهخدا*. چ ۲. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۱). *نقد ادبی*. ج ۱. چاپ سوم. تهران: امیر کبیر.
- سرهندی، وارث. (۱۹۷۴م). *علمی اردو لغت جامع*. لاهور: علمی کتاب‌خانه.

- سرهندی، وارث. (۱۹۸۶م). **جامع الامثال**. اسلام آباد: مقتدره قومی زبان.
- سروش، سید نصرالله؛ نقوی، سید حیدر شهريار. (۱۳۷۳). **فرهنگ اردو- فارسی**. چاپ اول. اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- سیدان، فریبا. (۱۳۹۲). «قصه، ساختار روایت و فرهنگ عامه (نگاهی به زن، باروری و آب در قصه‌های لری)». **مطالعات فرهنگی و ارتباطات**. دوره ۹، شماره ۳۰. صص ۷۳-۱۰۱.
- شادخواست، مهدی. (۱۳۸۴). **در خلوت روشن برای نظریه‌ها و بیانیه‌ها در شعر معاصر(از نیما تا امروز)**. ج ۱. تهران: عطایی.
- شاکر، پروین. (۱۹۹۰م). **ماه تمام کلیات پروین شاکر**. دهلی: ایجوکیشنل پبلشنگ هاوس.
- شاه، برکت. (۲۰۰۰). «بچوں کک ادب میں لوری کک اہمیت». **سہ ماہی اردو ریسرچ جرنل**. بہارپول. ش ۳۳. صص ۵۵-۱۱.
- شریفیان، مهدی؛ چهرقانی برجلویی، رضا. (۱۳۹۰). «تاریخ و جغرافیا در شعر پایداری افغانستان». **فصلنامه تاریخ ادبیات**. ش ۶۸. صص ۱۸۳-۱۹۸.
- شیرازی، علی‌احمد و دیگران. (۱۴۰۰). «تحلیل تطبیقی نقد نظام اجتماعی مردسالار در شعر سیمین بهبانی و فهمیده ریاض». **نشریه ادبیات تطبیقی**. ش ۲۵. صص ۱۲۱-۱۴۳.
- شیرخانی، محمدرضا و دیگران. (۱۴۰۰). «بررسی مطابقت لفظ و معنا در امثال کردی ایلامی و عربی». **نشریه ادبیات تطبیقی**. ش ۲۴. صص ۹۷-۱۴۰.
- عابدی، کامیار. (۱۳۷۹). **ترتیم غزل**. تهران: انتشارات کتاب نادر.
- غفوریان، مریم؛ شیرازی، علی‌احمد. (۱۳۹۹). **بررسی تطبیقی ضرب‌المثل‌های زبان فارسی (گوش مازندرانی و زبان اردو)**. قزوین: سایه گستر.
- غنیمی هلال، محمد. (۱۳۹۳). **لیلی و مجنون در ادبیات فارسی و عربی**. تهران: نشر نی.
- محجوب، محمدجعفر. (۱۳۸۶). **ادب عامیانه‌ی ایران**. به کوشش حسن ذوالفقاری. چ ۳. تهران: چشمه.
- معین، محمد. (۱۳۸۴). **فرهنگ معین**. تهران: ادنا و کتاب راه نو.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۷۷). **واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی**. تهران: کتاب ناز.
- هال، جان. ای. (۱۳۹۲). «فرهنگ». در ویلیام آوتویت و تام باتامور. **فرهنگ علوم اجتماعی قرن بیستم**. ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- ولایتی، علی اکبر. (۱۳۸۹). **فرهنگ و تمدن اسلامی**. تهران: دفتر نشر معارف.

- یوسفی زیرابی، فریده. (۱۳۹۴). *زن در فرهنگ عامه مردم مازندران*. مازندران: انتشارات سفلین.

ب. منابع الکترونیک

- پایگاه اینترنتی: اتل متل توتوله، ۱۴۰۰/۰۲/۱۰. <http://atalmataltootooleh.com/32>

- پایگاه اینترنتی: اتل متل توتوله، ۱۴۰۰/۰۲/۱۰. <https://atalmataltootooleh.com/146>.

- پایگاه اینترنتی: ادب ورلد، ۱۴۰۰/۰۲/۱۰. <http://adabworld.com/32>

- پایگاه اینترنتی: اردو لغت بورد، ۱۴۰۰/۰۲/۱۰. <http://udb.gov.pk/>.

- پایگاه اینترنتی: کتابک آرگ، ۱۴۰۰/۰۲/۱۰. <https://ketabak.org/content/11042>

